

ІДЕЯ РЕФОРМУВАННЯ ШКОЛИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВИКЛАДАЧІВ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ

(друга половина ХІХ ст. – поч. ХХ ст.)

У статті проаналізовано педагогічну спадщину М. Зайцева, М. Маккавейського, В. Певницького, П. Юркевича і висвітлено розвиток ідеї реформування школи. З'ясовано, що основною метою реформаторських заходів викладачів Київської духовної академії було збільшення ефективності релігійного виховання школярів.

Ключові слова: освітні реформи, народна школа, вища школа, середня загальноосвітня школа, педагогічна спадщина.

В статье проанализировано педагогическое наследие Н. Зайцева, М. Маккавейского, В. Певницкого, П. Юркевича и освещено развитие идеи реформирования школы. Выяснено, что основной целью реформаторских мероприятий преподавателей Киевской духовной академии было увеличение эффективности религиозного воспитания школьников.

Ключевые слова: образовательные реформы, народная школа, высшая школа, средняя общеобразовательная школа, педагогическое наследие .

The article analyzes the pedagogical heritage of N. Zaitsev, M. Maccaveyskiy, V. Pevnitskiy, P. Yurkevich and covered development of the idea of reforming schools.

Keywords: educational reform, public school, high school, secondary schools, pedagogical heritage.

Постановка проблеми. У сучасний період з метою підвищення освітнього і культурного рівня суспільства відбувається реформування вітчизняної системи освіти. Це спонукає до дослідження і переосмислення ідей українських педагогів, зокрема викладачів Київської духовної академії, що активно займалися проблемами реорганізації школи у другій половині ХІХ ст. – на поч. ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень. Доробок викладачів вищого навчального духовного закладу України другої половини ХІХ ст. – поч. ХХ ст. досліджувала

значна кількість науковців: В. Фазан (викладання педагогіки у вищих духовних закладах), Н. Гупан, Є. Плеханов, О. Черкасов (історико-педагогічні пошуки викладачів Київської духовної академії), Т. Тхоржевська (православне виховання в історії педагогіки України), Г. Боровська, В. Ільїн, С. Кузьміна, М. Муравицька, А. Плеханов, І. Юрас та інші (педагогічна концепція в контексті філософії). Проте поза увагою дослідників залишилися ідеї педагогів Київської духовної академії щодо реформування вітчизняної школи.

Мета статті: на основі аналізу педагогічних праць М. Зайцева, М. Маккавейського, В. Певницького, П. Юркевича висвітлити розвиток ідеї реформування школи в педагогічній спадщині викладачів Київської духовної академії другої половини XIX ст. - поч. XX ст.

Виклад основного матеріалу. У 50-х роках XIX століття в Російській імперії загострилася суспільно-політична криза. Її загострення було викликане могутнім піднесенням селянського руху по всій імперії, поразкою у Кримській війні (1853-1856 рр.). Принизливі для Росії умови Паризького миру, підписаного 30 березня 1856 року, ставили під сумнів можливість збереження нею статусу великої держави і були тією об'єктивною реальністю, яка поставила нового імператора Олександра II перед потребою проведення глибоких перетворень у країні. Найістотнішою з цих перетворень мала бути аграрна реформа. Скасування кріпосного права потягло за собою земську, міську, судову, військову, фінансову, цензурну, освітню реформи. Хоча підготовка останньої почалась одночасно з підготовчою роботою щодо розробки проєктів селянської реформи і була тісно пов'язана з нею, але її впровадження в життя відбулося пізніше: в 1864р. проведена шкільна, а у 1863 р.- університетська реформи.

Радикальні зміни сколихнули суспільство, «розбудили» суспільну думку і змусили шукати раціональні виходи із ситуації, що склалася. В 60-х рр. швидкого розвитку набуває педагогічна періодика, на сторінках якої активно обговорювалися шляхи реформування освіти. Не залишились осторонь цього руху і педагоги Київської духовної академії М. Зайцев, В. Певницький та П. Юркевич. Найбільша кількість ідей учених була пов'язана з організацією народної школи,

проте вони не обминули увагою і середню та вищу.

Суспільні умови склалися так, що питання улаштування народної школи потребувало нагального вирішення. П. Юркевич вважав, що «за будь-яке зволікання в заснуванні народних шкіл нам доводиться дорого розплачуватися невіглаством та деморалізацією народу, неможливістю розкрити всі наші дійсні сили, виявити енергію та продуктивність у галузі мистецтва, науки, народного господарства» [11, с.1]. Науковець зазначав, що створення народної школи, хоч і є урядовою справою, але також вимагає участі народу, зокрема земств. Вони здійснили великий внесок в організацію народної освіти, значення їхньої діяльності важко переоцінити. Для В. Певницького, на відміну від П. Юркевича, провідна роль у заснуванні школи мала належати церкві.

За проектом народної школи П. Юркевича діти повинні починати навчатись з 7 чи 8 років. Навчальний курс мав становити 4 роки, з яких 2 відводиться на засвоєння граматики і математики, а ще 2 – на оволодіння загальноосвітніми знаннями. В навчальному плані обов'язково мали бути закон Божий, історичні дисципліни, природознавство, фізкультура. «Школа ж початкова, чи народна ... відкриває повний простір для вправ і укріплення волі; вона не заключає виховання в штучне середовище книг і теоретичної ученості, не віддаляє його від життя, загартовує тіло гімнастикою; а ясність і практичність інформації, що повідомляється цією школою найбільш сприятливо діє на укріплення волі і розвиток мужності» [10, с.178]. М. Зайцев виділяє два види початкової школи: школа грамотності, де викладалися читання, письмо, закон Божий, лічба; народна школа з навчанням читання, письма, закону Божому, рідної мови, математики, історії, географії, співу. У своєму «Керівництві до початкового навчання для вчителів народних шкіл» учений представив методіку викладання кожної дисципліни у початковій школі. У такому навчальному закладі мала бути класно-урочна система, уроки повинні тривати недовго, а їхнє відвідування слід було зробити обов'язковим для учнів і учителів.

Окрім знань, умінь, навичок, які надає початкова школа учню, на думку науковців, вона зобов'язана займатись його вихованням, зокрема моральним.

Саме моральне виховання, засноване на релігійних цінностях, мало стати стрижнем усього навчально-виховного процесу в народній школі. П. Юркевич вважав, що для забезпечення ефективності морального виховання дітей необхідно було подолати у школі дуалістичність, коли світські предмети викладав тільки вчитель, а закон Божий – тільки священник. Вони, впевнений П. Юркевич, мали об'єднатися, щоб спільно використовувати Біблію і святе письмо для виховання моральної особистості дитини. З цією метою вчителю варто надати право за бажанням викладати закон Божий, а священнику – навчати світських предметів, до яких він має хист. Вони мають разом виховувати і навчати школярів: «Навчальний курс має бути зосереджений на одних і тих самих виховних началах, і сили, які здійснюють його, повинні знаходитися в повній і живій взаємодії» [11, с.26]. До єдності всіх, хто здійснює навчально-виховний процес, також закликав В. Певницький, проте його забезпечення науковець бачив шляхом підпорядкування школи церкві. Священнику, за В. Певницьким, потрібно турбуватися про правильність здійснення освіти дітей, «в його особі має зосередитись безпосередній нагляд над внутрішнім улаштуванням і спрямуванням навчальної справи у школі» [6, с.346]. Взагалі всі реформаторські заходи В. Певницького були спрямовані на збільшення ефективності релігійного виховання дітей.

Під час навчання П. Юркевич пропонував учителю початкової школи використовувати такі передові методики: наочне навчання, арифметичну методу Грубе, звукову методу навчання читання. Висвітленню останньої він присвятив цілу статтю, у якій розкрив її переваги [9].

П. Юркевич і М. Зайцев наголошували на важливості взаємодії школи і сім'ї. Порівнюючи бідно влаштовані бурси з багатими пансіонами, П. Юркевич доводив, що можливість вільного спілкування батьків з дітьми була значною перевагою злиденних бурс перед благородними пансіонами. «Школа не є особливою і новою формою загального духу... вона є штучним закладом, який отримує своє моральне життя від тісного зв'язку з сім'єю, суспільством, державою і церквою» [10, с.178].

Щодо спеціальних шкіл науковець доводив, що в їхньому навчальному плані предмети мають обумовлюватися особливостями спеціалізації закладу, окрім того велика увага повинна приділятися дисциплінам, що сприяють моральному вихованню школярів, «тому в плані навчання мають отримати велике значення науки, зміст яких засвоюється не тільки логічним розумінням, але і участю серця» [10, с.241]. На думку П. Юркевича, організовуючи навчання в середніх і вищих навчальних закладах, необхідно потурбуватися, щоб, окрім оволодіння теоретичними знаннями, молода людина розвивалась також морально, фізично, естетично, щоб формувала свою громадянську позицію.

У 70–80-х рр. XIX ст. в середній і вищій школі була запроваджена концепція класичної освіти, яка викликала невдоволення в народі. Наприкінці 90-х рр. пресу буквально переповнювали виступи за реформування освіти. Про необхідність змін у школі зазначали і педагоги Київської духовної академії, зокрема М. Маккавейський. І якщо М. Зайцев, В. Певницький і П. Юркевич найбільше опікувались долею народної школи, то увага М. Маккавейського зосереджувалась на реформуванні середньої загальноосвітньої школи.

Працюючи над історико-педагогічними дослідженнями і над рецензіями, науковець пропонував конкретні заходи, які могли б поліпшити становище школи. Один із них заходів, на думку вченого, полягав у дотриманні принципу народності в навчально-виховному процесі. Він виявлявся в тому, що школа повинна була відповідати потребам конкретного народу, приділяючи належну увагу вивченню рідної мови, літератури, географії, історії. Інший дієвий захід, за М. Маккавейським, - це забезпечення ефективного релігійного виховання. Релігійність у поєднанні з народністю мали стати основою усієї шкільної освіти.

М. Маккавейський закликав до повного поєднання, злиття навчальних і виховних елементів у школі завдяки поєднанню функцій учителя і вихователя в одній особі. Він вимагав належної уваги до фізичного і естетичного виховання під час навчально-виховного процесу. Весь навчальний курс, на думку науковця, повинен був поділятися на два періоди: загальний і спеціальний. Загальний курс мав включати ті знання, які необхідні кожній людині, а спеціальний повинен був

дати можливість обрати учневі ті предмети, що найбільше відповідають його природним здібностям.

Учений, як і В. Певницький і П. Юркевич, вимагав єдності усіх впливів, що здійснюються у школі. Він стверджував, що «школа тільки тоді досягає повного успіху у своїй справі, коли вона являє собою один цілісний організм, у якому всі члени згуртовані для однієї дружної роботи, завдання якої не тільки зрозумілі, але й дорогі кожному з них. Без цього об'єднання одним духом, характером і напрямком, одними симпатіями і прагненнями школа не зможе розраховувати на повне практичне здійснення своїх виховних ідеалів» [2, с. 30-31]. З огляду на це М. Маккавейський вимагав правильного, відповідного до завдань школи добору викладачів.

Після призначення в 1901 р. міністром освіти генерала П. Ванновського була проголошена нова шкільна реформа в Російській імперії. Вона передбачала ліквідацію школи класичної і перехід до реальної, причому з єдиним для всіх навчальним планом. Нововведення в середній школі мали як своїх прихильників, так і противників. До останніх варто зарахувати і М. Маккавейського, який критикував такі реформаторські заходи уряду. Якщо в кінці XIX ст. він доводив, що диференціація навчання у школі повинна відбуватись шляхом вивчення предметів за вибором у межах класичної школи, то тепер він виступав проти панування одного типу школи. Необхідно, на думку ученого, щоб існували декілька рівноправних типів шкіл класичного і реального спрямування, з перевагою то давніх, то нових мов, то математики. Така диференціація надасть учням що мають різні здібності, можливість самореалізовуватись, вона забезпечить їм право вибору – вважав педагог. Хоча навчальні предмети, за М. Маккавейським, повинні варіюватись у залежності від типу школи, проте «... психологія і логіка повинні б входити в курс кожної середньої школи загальноосвітнього характеру» [5, с. 607].

Як і в 90-х рр., науковець у своїх працях [3, 28] акцентує увагу на органічній цілісності всіх педагогічних впливів на учнів. На його думку, у школі має бути дружнє, усвідомлене служіння всіх і кожного виховній справі з постійним чітким

уявленням кінцевої мети і з щирим бажанням служити їй. Проте, на відміну від педагогічних переконань, які помічаємо у працях 90-х рр., М. Маккавейський зосереджується не на підборі вчителів, а на необхідності формування релігійних переконань у них.

У цей період науковець заявляє про проблему підготовки педагогічних кадрів. У середніх навчальних закладах, вважає педагог, повинні навчати дітей учителі, що мають спеціальну педагогічну підготовку. Для цього М. Маккавейський вимагає створити в університетах кафедри педагогіки і зробити педагогічну освіту обов'язковою для усіх студентів, адже «відсутність педагогічної підготовки у тих, кому доручається вся справа школи, спричинює до сумних наслідків, віддзеркалюючись на усіх сторонах шкільної освіти» [4, с. 618].

На відміну від робіт М. Маккавейського кінця XIX ст., у яких народність і релігія виступали як бажана основа для діяльності школи, на початку XX ст. ідея народності дуже рідко помічається в педагогічній спадщині науковця. У цей час простежується тенденція до поєднання ідеї релігійного і морального виховання з ідеєю реорганізації школи. М. Маккавейський не тільки теоретизує з питань релігійного і морального виховання, він шукає шляхи для покращення його ефективності в умовах практичної діяльності школи.

Для науковця найважливішим є саме релігійне виховання, на ньому він зосереджується. Визнаючи окреме існування морального виховання, педагог його не розглядає. М. Маккавейського воно цікавить як частина релігійного виховання. Він приходять до висновку, що релігійне виховання у школі перебуває на низькому рівні. За обставин, коли утилітарна спрямованість, практицизм стають панівними в суспільстві, створити у школі ідеальний релігійний настрій, який би поділяли всі учасники навчального процесу, на думку педагога, - завдання дуже складне. Але його на себе має взяти Церква в особі законоучителя. Для цього, на думку науковця, необхідно провести такі заходи:

- влаштувати домові храми в усіх середніх школах, їхнє відвідування зробити обов'язковим для учнів, залучати до богослужіння школярів;
- забезпечити окрему платню за настоятельство в домовому храмі;

- зрівняти права законоучителя з правами інших учителів;
- забезпечити активну участь священника в тих справах, які стосуються порушень правил поведінки учнів, невиконання моральних норм;
- ліквідувати формалізм у викладанні Закону Божого;
- організувати для релігійно-моральних читань особливі бібліотеки, якими повинен завідувати законоучитель;
- має здійснюватись підтримка законоучителя з боку керівництва школи і держави.

Усі ці нововведення, вважає вчений, забезпечать можливість священнику здійснювати релігійну освіту школярів, а також організовувати в домовому храмі школи богослужіння, виховний вплив якого на учнів надзвичайний. Саме під час богослужіння створюються «всі умови для того, щоб у нашій душі виникли найвищі думки – про Бога і про наше життя перед лицем його, виникли найчистіші, найсвятіші почуття, зародились найдобріші пориви, ідеальні бажання» [3, с. 425].

Окрім релігійної освіти і богослужіння, М. Маккавейський називає ще один релігійно-виховний засіб: слово і позитивний особистий приклад законоучителя. Священик як пастир повинен проводити бесіди з дитиною, давати поради, а для цього йому необхідно знати особливості духовного розвитку кожної дитини. Позитивним особистий приклад законоучителя-пастира може бути, за М. Маккавейським, лише за умови дотримання ним таких вимог: достатнє знання свого предмета і релігійна переконаність; висока моральність, доброта і чуйність, культурність і охайність, любов до дітей і до своєї справи.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Педагоги Київської духовної академії досить активно займалися проблемами реформування освіти. Якщо основна увага М. Зайцева, В. Певницького та П. Юркевича зосереджувалась на питаннях облаштування народної школи, то педагогічні пошуки М. Маккавейського були пов'язані з проблемами реорганізації середнього навчального закладу. Педагоги виступали за те, щоб школа забезпечувала органічну цілісність, єдність усіх педагогічних впливів на учнів. Найголовнішою

умовою виконання такого завдання вони вважали покращення релігійного виховання дітей, для посилення ефективності якого кожен із науковців мав власні пропозиції. Перспективами вивчення даної проблеми є дослідження змісту і характеру вимог до особистості вчителя в науково-педагогічній спадщині викладачів Київської духовної академії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зайцев Н. Руководство к начальному обучению для учителей народных школ / Н. Зайцев – К., 1869. – 319 с.

2. Маккавейский Н. К. К. Д. Английская школа. По поводу издания К. П. Победоносцева «Новая школа» / Н. К. Маккавейский. – К., 1899. – 33 с.

3. Маккавейский Н. К. К вопросу о религиозном воспитании в нашей средней школе / Н. К. Маккавейский. // Труды Киевской духовной Академии. – 1903. – №. 9. – С. 3 – 48.

4. Маккавейский Н. К. Проблема воспитания по Спенсеру / Н. К. Маккавейский. // Труды Киевской духовной Академии. – 1906. – №. 7-8. – С. 610 – 640.

5. Маккавейский Н. К. Современные педагогические блуждания (по поводу издания С. А. Рачинского «Absit Omen» – СПб., 1901) / Н. К. Маккавейский. // Труды Киевской духовной Академии. – 1901. – № 12. – С. 580 – 609.

6. Певницкий В. Педагогические заметки / В. Певницкий // Труды Киевской духовной Академии. – 1866. – № 7. – С. 331 – 352.

7. Певницкий В. Педагогические заметки / В. Певницкий // Труды Киевской духовной Академии. – К., 1866. – № 9. – С. 124 – 156.

8. Прокопенко Л. Л. Генеза та розвиток державної освітньої політики в Україні (IX – поч. XX ст.): монографія / Л. Л. Прокопенко. — Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2008. — 487 с.

9. Юркевич П.Д. Будущность звуковой методы. / П.Д. Юркевич. // ЖМНП. — 1872. — № 3. — С. 1 — 32.

10. Юркевич П.Д. Курс общей педагогики с приложениями. / П. Д. Юркевич.
— М.: Типография Грачева, 1869. — 404с.

11. Юркевич П.Д. План и силы для первоначальной школы. / П.Д. Юркевич // ЖМНП. —1870. — № 3. — С. 1 — 29. — № 4. — С. 95 — 123.